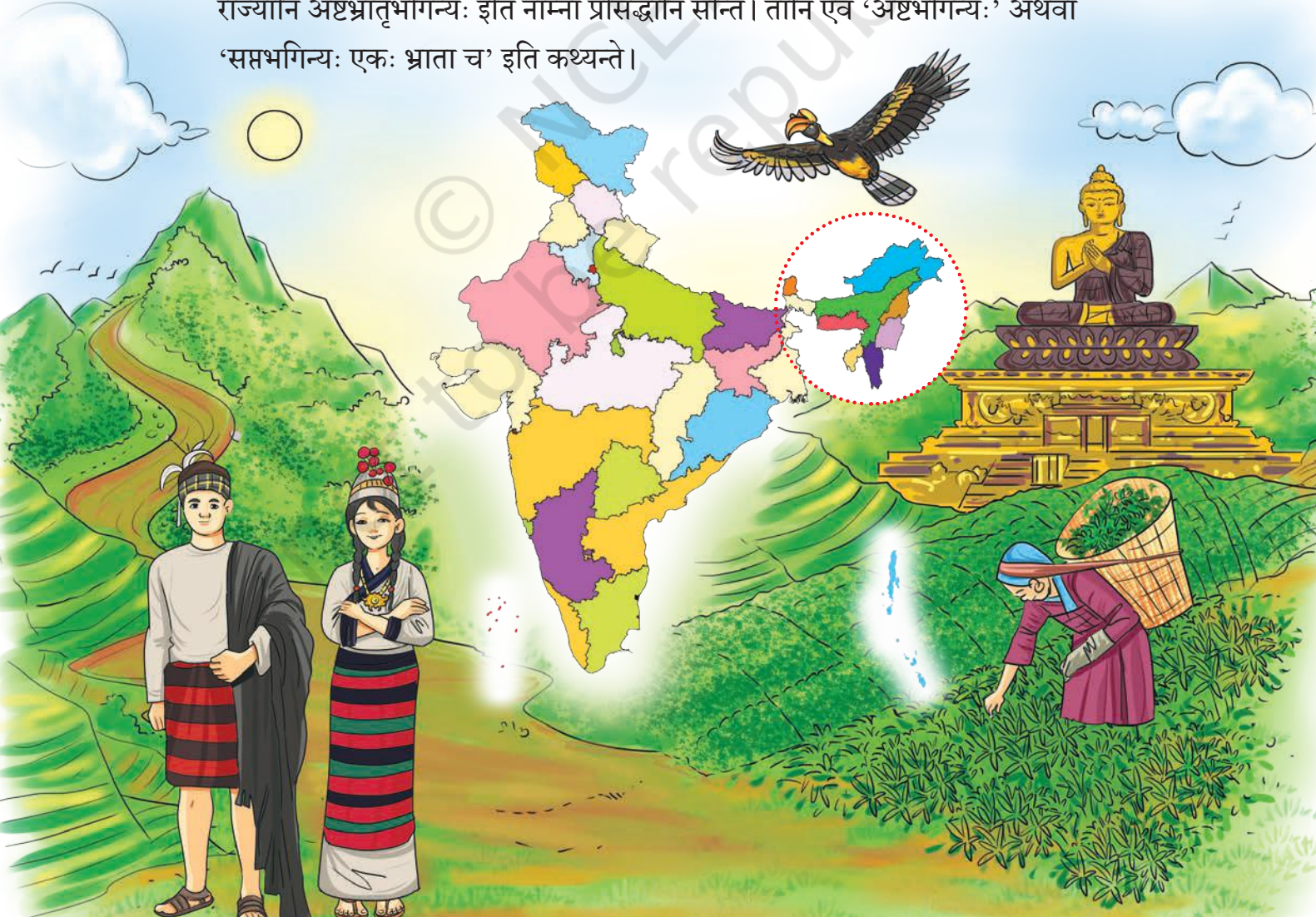

अष्टमः पाठः पश्यत कोणमैशान्यं भारतस्य मनोहरम्

अरुणाचलप्रदेशः, असमः, मणिपुरं, मेघालयः, मिजोरमः, नागालैण्डं, त्रिपुरा एवञ्च सिक्किमः इत्येतानि अष्टराज्यानि देशस्य पूर्वोत्तरभागे स्थितानि। एतानि राज्यानि भारतस्य केवलं स्थानविशेषत्वेन न, अपितु सांस्कृतिक-ऐतिहासिक-विविधतायाः कारणेन विशेषमहत्त्वं वहन्ति। एषां प्रदेशानां प्राकृतिकं सौन्दर्यं, समुदायानां विविधता, भौगोलिक-पर्यावरणीयं वैचित्र्यं च देशस्य अन्येभ्यः भागेभ्यः पृथक् अस्ति। पर्वतैः नदीभिः च सुशोभितानि एतानि राज्यानि पूर्वहिमालय-श्रेणिषु पत्काई-नागपर्वत-प्रदेशे च स्थितानि। एतेषु बराक-ब्रह्मपुत्रादि-नद्यः प्रवहन्ति एवञ्च पर्वतश्रेण्यः, पीठस्थलानि, निम्नपर्वताः, उपत्यकाः च अस्मिन् भू-भागे भू-वैविध्यं धारयन्ति। प्राकृतिक-सम्पदाभिः समृद्धः अयं प्रदेशः पूर्व-दक्षिणपूर्व-एशियायाः द्वारम् अस्ति। तानि राज्यानि अष्टभ्रातृभगिन्यः इति नाम्ना प्रसिद्धानि सन्ति। तानि एव 'अष्टभगिन्यः' अथवा 'सप्तभगिन्यः एकः भ्राता च' इति कथ्यन्ते।

अध्यापिका – सुप्रभातं छात्राः ।

छात्राः – सुप्रभातम् आचार्ये ।

अध्यापिका – शुभाशयाः । अद्य किं पठनीयम् ?

छात्राः – वयं सर्वे स्वदेशस्य राज्यानां विषये ज्ञातुमिच्छामः ।

अध्यापिका – शोभनम् । वदत, अस्माकं देशे कति राज्यानि सन्ति ?

स्वरा – महोदये ! मम भगिनी कथयति यत् अस्माकं देशे अष्टाविंशतिः राज्यानि सन्ति इति । एतद् अतिरिच्य अष्टकेन्द्रशासितप्रदेशाः अपि सन्ति ।

अध्यापिका – शोभनं स्वरे ! सम्यक् जानाति तव भगिनी । भवतु, अपि यूयं जानीथ यद् एतेषु राज्येषु अष्टराज्यानाम् एकः समवायोऽस्ति यः सप्तभगिन्यः एकः भ्राता च इति नाम्ना प्रथितः अस्ति ।

सर्वे छात्राः – (परस्परं साश्चर्यं पश्यन्तः) सप्तभगिन्यः एकः भ्राता च !

श्रीशः – इमानि राज्यानि सप्तभगिन्यः एकः भ्राता च इति किमर्थं कथ्यन्ते ?

अध्यापिका – प्रयोगोऽयं प्रतीकात्मको वर्तते । कदाचित् सामाजिक-सांस्कृतिक-परिदृश्यानां साम्याद् भौगोलिकवैशिष्ट्यात् च इमानि उक्तोपाधिना प्रथितानि ।

सर्वे छात्राः – अहो ! अत्यन्तं सुखकरी वार्ता । श्रावयतु तावद् यत् कानि तानि राज्यानि इति ?

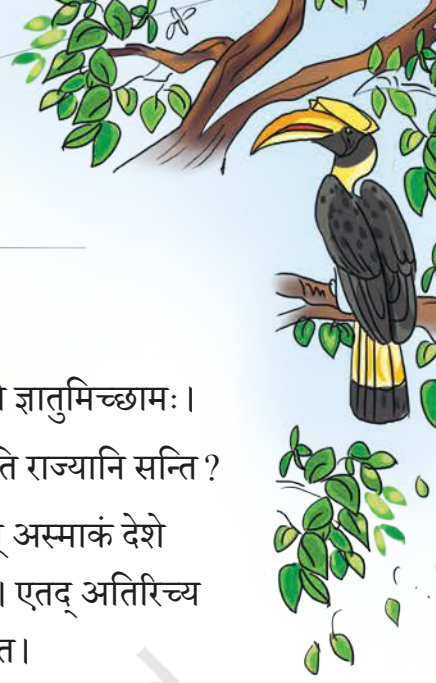
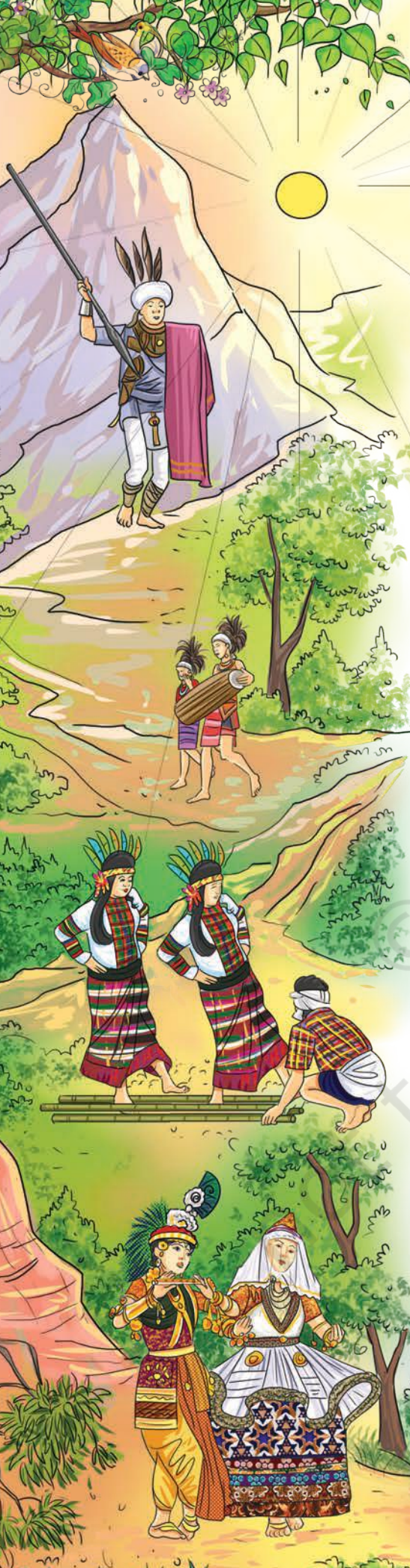
अध्यापिका –

अद्वयं मत्रयं चैव न-त्रि-युक्तं तथाद्वयम् ।

सप्तराज्यसमूहोऽयं भगिनीसप्तकं मतम् ॥

तेन युक्तो लघुः भ्राता सिक्किमः इति विश्रुतः ।

पश्यत कोणमैशान्यं भारतस्य मनोहरम् ॥

इत्थं भ्रात्रा सिक्किमेन सह भगिनीसप्तके इमानि राज्यानि सन्ति – अरुणाचलप्रदेशः, असमः, मणिपुरम्, मिजोरमः, मेघालयः, नागालैण्डं, त्रिपुरा चेति। यद्यपि क्षेत्रपरिमाणैः इमानि लघूनि वर्तन्ते तथापि गुणगौरवदृष्ट्या बृहत्तराणि प्रतीयन्ते।

सर्वे छात्राः – कथं मान्ये !

अध्यापिका – भ्रात्रा सह इमाः सप्तभगिन्यः स्वीये प्राचीनेतिहासे प्रायः स्वाधीनाः एव दृष्टाः। न केनापि शासकेन इमाः स्वायत्तीकृताः। विविध-संस्कृतिविशिष्टायां भारतभूमौ एतासां भ्रातृ-भगिनीनां संस्कृतिः महत्त्वाधायिनी वर्तते।

स्वरा – अन्यत् किमपि वैशिष्ट्यमस्ति एतासाम् ?

अध्यापिका – नूनम् अस्ति एव। पर्वत-वृक्ष-पुष्प-प्रभृतिभिः प्राकृतिकसम्पद्भिः सुसमृद्धानि सन्ति इमानि राज्यानि। भारतवृक्षे पुष्प-स्तबकसदृशानि विराजन्ते एतानि। अस्ति तावदेतेषां विषये किञ्चिद् वैशिष्ट्यमपि कथनीयम्। सावहितमनसा शृणुत। जनजातिबहुलप्रदेशोऽयम्। गारो-खासी-नागा-मिजो-लेप्चा-प्रभृतयः बहवः जनजातीयाः अत्र निवसन्ति। शरीरेण ऊर्जस्विनः एतत्प्रादेशिकाः बहुभाषाभिः समन्विताः, पर्वपरम्पराभिः परिपूरिताः, स्वलीला-कलासु च निष्णाताः सन्ति।

मालती – महोदये ! तत्र तु वंशवृक्षाणां वनानि अपि प्राप्यन्ते ?

अध्यापिका – आम्। प्रदेशेऽस्मिन् हस्तशिल्पानां बाहुल्यं वर्तते। आवस्त्राभूषणेभ्यः गृहनिर्माणपर्यन्तं प्रायः वंशवृक्षनिर्मितानां वस्तूनाम् उपयोगः क्रियते। यतो हि अत्र वंशवृक्षाणां प्राचुर्यं विद्यते। साम्प्रतं वंशोद्योगोऽयम् अन्ताराष्ट्रियख्यातिम् अवाप्नोऽस्ति।

- अभिनवः** – भ्रातृ-भगिनीप्रदेशोऽयं बह्वाकर्षकः इति प्रतीयते ।
- मृदुलः** – मान्ये ! किं भ्रमणाय भ्रातृ-भगिनीप्रदेशोऽयं समीचीनः ?
- सर्वेछात्राः** – (उच्चैः) महोदये ! आगामिनि अवकाशे वयं तत्रैव गन्तुमिच्छामः ।
- स्वरा** – आचार्ये ! भवती अपि अस्माभिः सार्द्धं चलतु किल ।
- अध्यापिका** – रोचते मेऽयं विचारः । एतानि राज्यानि तु भ्रमणार्थं स्वर्गसदृशानि सन्ति ।
अतः अवश्यं चलायामः ।

वयं शब्दार्थान् जानीमः

शब्दः	अर्थः	हिन्दी	English	मातृभाषया अर्थ लिखत
स्वदेशस्य	निजराष्ट्रस्य	अपने देश का	Of our country	
वैचित्र्यम्	विशिष्टं स्वरूपम्	विचित्रता	Uniqueness	
प्रवहन्ति	प्रकर्षेण वहन्ति	बहती हैं	Flows	
भू-वैविध्यम्	भूमे: विविधता	भूमि की विविधता	Land diversity	
पीठस्थलानि	खण्डस्थलानि	पठार	Plateau	
जानीथ	अवगच्छथ	जानते हैं	(You all)Know	
ऐशान्यम्	पूर्वोत्तरदिशा	पूर्वोत्तर दिशा	North-East corner	
ज्ञातुम्	वेदितुम्	जानने के लिए	To know	
भागेभ्यः	खण्डेभ्यः	भागों से	From parts	
समवायः	समाहारः	समूह	Combination	
केन्द्रशासितप्रदेशाः	प्रत्यक्षं केन्द्रशासनाधीनाः प्रदेशाः	केन्द्र द्वारा शासित प्रदेश	Union Territories	
अतिरिच्य	अतिरिक्तभावेन	इसके अतिरिक्त	Besides	
प्रथितः	प्रख्यातः	प्रसिद्ध	Famous	
प्रतीकात्मकः	साङ्केतिकः	प्रतीकात्मक	Symbolic	

शब्दः	अर्थः	हिन्दी	English	मातृभाषया अर्थ लिखत
साम्याद्	सादृश्याद्	समानता के कारण	Because of similarity	
उक्तोपाधिना	उक्तेन नाम्ना	दिए हुए नाम से	By the given name	
क्षेत्रपरिमाणैः	क्षेत्रफलस्य परिमाणेन	क्षेत्रफल के नाप से	By extent of area	
गुणगौरवदृष्ट्या	गुणस्य गौरवस्य च दृष्ट्या	गुण एवं गौरव की दृष्टि से	In terms of virtues and glory	
बृहत्तराणि	विशालानि	बहुत बड़े	Very significant	
स्वाधीनाः	स्वतन्त्राः	स्वतन्त्र	Independent	
स्वायत्तीकृताः	अधीनीकृताः	अपने अधीन किए गए	Captured / Autonomus	
प्राकृतिकसंपद्धिः	प्रकृतिजात-विभवैः	प्राकृतिक संपदाओं से	With rich natural resources	
पुष्पस्तबकसदृशानि	पुष्पपुञ्जसमानानि	पुष्प-गुच्छ के समान	Like flower bouquet	
सावहितमनसा	सावधानमनसा	ध्यानपूर्वक	With attention	
ऊर्जस्विनः	ऊर्जायुक्ताः	शक्तिशाली	Energetic	
पर्वपरम्पराभिः	उत्सवपरम्पराभिः	उत्सवों की परंपरा से	By the festive traditions	
परिपूरिताः	परिपूर्णाः	भरपूर	Full of	
स्वलीलाकलाभिः	निजकेलि-कलाभिः	अपनी लीलाओं से	by own amusements and pastimes	
निष्णाताः	पारङ्गताः	निपुण	Experts / Master	
वंशवृक्षाणाम्	वंशपादपानाम्	बाँस के वृक्षों के	Of bamboo trees	
बह्वाकर्षकः	अत्याकर्षकः	अत्यधिक आकर्षक	Very attractive	

अत्र इदम् अवधेयम्

दश दिशः

पूर्वाग्नेयी दक्षिणा च नैर्ऋती पश्चिमा तथा ।

वायवी चोत्तरैशानी ऊर्ध्वा चाधो दिशो दश ॥

पूर्वा	— East	आग्नेयी	— South-East
दक्षिणा	— South	नैर्ऋती	— South-West
पश्चिमा	— West	वायवी	— North-West
उत्तरा	— North	ईशानी	— North-East
ऊर्ध्वा	— Up / High	अधः	— Down / Low

अभ्यासात् जायते सिद्धिः

१. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् एकपदेन उत्तरं लिखत —

- (क) अस्माकं देशे कति राज्यानि सन्ति ?
- (ख) प्राचीनेतिहासे काः स्वाधीनाः आसन् ?
- (ग) केषां समवायः 'सप्तभगिन्यः' इति कथ्यते ?
- (घ) अस्माकं देशे कति केन्द्रशासितप्रदेशाः सन्ति ?
- (ङ) सप्तभगिनी-प्रदेशे कः उद्योगः सर्वप्रमुखः ?

२. अधोलिखितानां प्रश्नानां पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत —

- (क) भ्रातृसहित-भगिनीसप्तके कानि राज्यानि सन्ति ?
- (ख) इमानि राज्यानि सप्तभगिन्यः इति किमर्थं कथ्यन्ते ?
- (ग) ऐशान्यकोणप्रदेशेषु के निवसन्ति ?

(घ) पूर्वोत्तरप्रादेशिकाः केषु निष्णाताः सन्ति ?

(ङ) वंशवृक्षवस्तूनाम् उपयोगः कुत्र क्रियते ?

३. अधोलिखितेषु पदेषु प्रकृति-प्रत्ययविभागं कुरुत —

यथा – गन्तुम्	गम्.....	+	तुमुन्.....
(क) ज्ञातुम्		+	
(ख) विश्रुतः		+	
(ग) अतिरिच्य		+	
(घ) पठनीयम्		+	

४. रेखाङ्कितम् पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत —

(क) वयं स्वदेशस्य राज्यानां विषये ज्ञातुमिच्छामः ।

(ख) सप्तभगिन्यः प्राचीनेतिहासे प्रायः स्वाधीनाः एव दृष्टाः ।

(ग) प्रदेशेऽस्मिन् हस्तशिल्पानां बाहुल्यं वर्तते ।

(घ) एतानि राज्यानि तु भ्रमणार्थं स्वर्गसदृशानि ।

५. यथानिर्देशम् उत्तरत —

(क) 'महोदये ! मम भगिनी कथयति' । अत्र 'मम' इति सर्वनामपदं कस्यै प्रयुक्तम् ?

(ख) 'सामाजिक-सांस्कृतिकपरिदृश्यानां साम्याद् इमानि उक्तोपाधिना प्रथितानि' । अस्मिन् वाक्ये प्रथितानि इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम् ?

(ग) 'एतेषां राज्यानां पुनः सङ्घटनं विहितम्' । अत्र 'सङ्घटनम्' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम् ?

(घ) 'अत्र वंशवृक्षाणां प्राचुर्यं विद्यते' । अस्मात् वाक्यात् 'अल्पता' इति पदस्य विपरीतार्थकं पदं चित्वा लिखत ?

(ङ) 'क्षेत्रपरिमाणैः इमानि लघूनि वर्तन्ते' । अस्मिन् वाक्ये 'सन्ति' इति क्रियापदस्य किं समानार्थकं पदं प्रयुक्तम् ?

६. अधः शब्दजालं प्रदत्तम् अस्ति । अस्मिन् उपरितः अधः ,
वामतः दक्षिणं चेति आधारं कृत्वा सार्थक-शब्दान् रेखाङ्कयत —

वर्गचित्र-जालम्

ज	न	जा	तिः	म	त्रि	खा	सी
च	अ	र	सि	णि	पु	ना	गा
भ्रा	ता	स	क्कि	पु	रा	ज्या	नि
मि	जो	र	मः	र	सं	स्कृ	तिः
पू	वो	त्त	र	म्	दे	श	स्य
ब	स	प्त	भ	गि	न्यः	गा	रो
प्रा	कृ	ति	कः	वं	श	वृ	क्षः
भ	गि	नि	अ	रु	णा	च	लः
भ्रा	ता	मे	घा	ल	यः	ध	मि
ना	गा	लै	ण्डम्	ब	ह	वः	जोः

७. पट्टिकातः पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत —

सिक्किमः, पूर्वोत्तरराज्यानि, अष्टाविंशतिः, स्वदेशस्य राज्यानाम्, अरुणाचलप्रदेशः,
असमः, मणिपुरं, मिजोरमः, मेघालयः, नागालैण्डं, त्रिपुरा, जनजातिः, प्राचुर्यम्

- (क) छात्राः अद्य विषये ज्ञातुमिच्छन्ति।
 (ख) अस्माकं देशे राज्यानि तथा अष्ट केन्द्रशासितप्रदेशाः सन्ति।
 (ग) सप्तभगिन्यः एकः भ्राता च इति कथ्यन्ते।
 (घ) सप्तभगिन्यः इत्युक्तानि राज्यानि – , ,
 , , ,
 ।
 (ङ) प्रदेशेऽस्मिन् बाहुल्यम् अस्ति।
 (छ) पूर्वोत्तरराज्येषु वंशवृक्षाणां विद्यते।

८. भिन्नप्रकृतिकं पदं चिनुत —

- (क) गच्छति, पठति, धावति, अहसत्, क्रीडति

 (ख) छात्रः, सेवकः, शिक्षकः, लेखिका, क्रीडकः

 (ग) पत्रम्, मित्रम्, पुष्पम्, आम्रः, फलम्

 (घ) व्याघ्रः, भल्लूकः, गजः, कपोतः, शाखा, वृषभः, सिंहः

 (ङ) पृथिवी, वसुन्धरा, धरित्री, यानम्, वसुधा

९. विशेष्य-विशेषणानाम् उचितं मेलनं कुरुत —

विशेषण-पदानि

अयम्
संस्कृतिविशिष्टायाम्
महत्त्वाधायिनी
प्राचीने
एकः

विशेष्य-पदानि

संस्कृतिः
इतिहासे
प्रदेशः
समवायः
भारतभूमौ

योग्यताविस्तरः

- पत्काई इति भारतस्य पूर्वोत्तरभागे बर्मादेशेन सह सीमावर्तिकक्षेत्रे स्थिता पर्वतशृङ्खला अस्ति।
- बराकनदी भारतस्य मणिपुरं, नागालैण्डं, मिजोरमः, असमः चेति राज्येषु एवञ्च बङ्गलादेशे वहन्ती ९०० कि.मी. दीर्घा नदी अस्ति।
- गारोपर्वतः, खासीपर्वतः, जयन्तियापर्वतः च उत्तरपूर्वीयपीठस्थले स्थिताः त्रयः पर्वतशृङ्खलाः सन्ति।
- मेघालयपीठस्थले कृष्णहीरकः (कोयला), लौह-अयस्कः, सिलिमेनाइटः, क्षारशिला, यूरेनियम इत्यादयः खनिजसम्पदः प्रचुरं विद्यन्ते।
- सप्तभगिन्यन्तर्गतप्रदेशानाम् उल्लेखः महाभारतं, रामायणं, पुराणानि इति प्राचीनग्रन्थेषु अपि उपलभ्यते।

क्र. सं.	राज्यम्	राजधानी	राजभाषा	अन्याः भाषाः	स्रोतांसि
1.	अरुणाचल-प्रदेशः	ईटानगरम्	आङ्ग्लभाषा	न्यीशी, दाफला, मिजी, गल्लोंगः, वंछो, तागिनः, हिल-मिरी, मोहपा, नाक्टी, आकः, तांग्सा, खम्ती इत्यादयः	www.mdoner.gov.in/about-north-east/aranachal-pradesh

2.	असमः	दिसपुरम्	असमिया, बङ्गला, बोडो, आङ्ग्लभाषा च	बङ्गला, डिमासा, मिशिंगः, कार्बी, रम्भा, तिनुआ, ताई-फाके, ताई-ऐतों, ताई-खम्ती	www.assam.gov.in
3.	मणिपुरम्	इम्फालः	मणिपुरी	तंगखुलः, हम्मरः, पैते, लुशाई, थादौ/कुकी	www.manipur.gov.in
4.	मेघालयः	शिलांगः	खासी, पुआरः, गारो आङ्ग्लभाषा च	अबेङ्गः रेन्घा वा, अलोंगः, अकरवे (अल्वे वा) मच्चि, दुअलः, उइबोक्, चिसकः, मेगामः, लिङ्गोजमः वा, रुगा, गाओ-गंचिंगः पुआन् ख्यानीराम भोई पुआइ च वारः	www.meghalaya.gov.in
5.	मिजोरमः	आइजोलः	मिजो, आङ्ग्लभाषा च	असो, छो, हलमः, 'हिनारः', लाई, लुसेई, मारा, मिउ-खुमी, पैते थाडो-कुकी च	www.mizoram.gov.in
6.	नागालैण्डम्	कोहिमा	आङ्ग्लभाषा	'नागामी', असमिया, 'बङ्गला' च	www.nagaland.gov.in
7.	त्रिपुरा	अगरतला	आङ्ग्लभाषा बङ्गला च	'कक-बरकः' 'त्रिपुरी' वा, हलम्, रङ्खालः चकमा च	www.tripura.gov.in
8.	सिक्किमः	गङ्गटोकः	आङ्ग्लभाषा	नेपाली, भूतिया, लेप्चा, लिम्बू, नेवारी, राय, गुरुंग, मंगाई, शेर्पा, तामांगः सुनवरः च	www.sikkim.gov.in

सप्तभगिन्यः इति प्रथितः राज्यसमूहः प्राकृतिकसौन्दर्येण अतिविशिष्टः। प्रत्येकं राज्यस्य अपि स्वकीयं महत्त्वम् अस्ति, भारते अरुणाचलप्रदेशे सूर्यस्य अरुणोदयः सर्वप्रथमं भवति, अतः अरुणाचलः। अत्र तादृशः प्रदेशः अपि अस्ति यत्र आवर्षं हिमपातः भवति।

असमराज्यं पूर्वं कामरूपमिति नाम्ना प्रसिद्धम्। अस्मिन् खनिजं इन्धनतैलं, इन्धनानिलः (CNG) च प्रचुरमात्रया दृश्यते। लोके बृहत्तमः रमणीयः नदीद्वीपः माजुली असमे ब्रह्मपुत्रनदे स्थितः अस्ति। मणिपुरस्य उल्लेखः तु महाभारतादिग्रन्थेषु अपि लभ्यते। अत्र सम्पूर्णे विश्वे एकमात्रं राष्ट्रियं प्लवमानम् उद्यानम् अस्ति। इदं लोकटक-सरोवरे प्लवते। मिजोरम्, सिक्किम, मेघालय, त्रिपुरा राज्यानामपि सन्ति वैशिष्ट्यानि।

परियोजनाकार्यम्

१. “पश्यत कोणमैशान्यं भारतस्य मनोहरम्” इति पाठस्य सन्दर्भे भित्तिपत्रे उत्तरपूर्वराज्यानां पृथक् पृथक् मानचित्रं प्रदर्शयत । संस्कृतभाषया कस्यापि राज्यस्य पञ्चवाक्यैः विवरणं लिखत ।

उदाहरणम् —

नागालैण्डम् — होर्नबिल-महोत्सवः अत्र प्रसिद्धः ।

.....

.....

.....

.....

.....

२. पूर्वोत्तरराज्यानां पर्यटनस्थलानां नामानि लिखित्वा तेषां संक्षिप्तं वर्णनं कुरुत ।

उदाहरणम् —

राज्यम् — असमः

नाम — काजीरङ्गा राष्ट्रियम् अभयारण्यम्

वर्णनम् — अत्र एकशृङ्गगजाः दृश्यन्ते । एतत् यूनेस्को-विश्व-प्रतनकीर्ति-स्थलम् अस्ति ।

३. विद्यालये ‘उत्तरपूर्वसंस्कृतिदिवसः’ (एकः विशेषः दिवसः) आयोजनीयः । छात्राः विविधराज्यानां परिधानं नृत्यं भोजनं वेशभूषां च प्रस्तुवन्तु । सम्पूर्णः कार्यक्रमः संस्कृत-संवाद-माध्यमेन एव करणीयः ।

